

KÖNYVISMERET HÁZIDOLGOZAT

A visszakerült sárospataki könyvek

Írás/ollózás arról, hogy hol voltak eredetileg, mikor kerültek el és vissza; mennyire teljes a gyűjtemény, illetve mikor adták ki azokat, mi a tartalmuk és milyen a tipográfiájuk

Készítette: Proics Lilla

Konzulens: Buda Attila

PPKE Kiadói szerkesztő I. évfolyam

Budapest, 2006. május 15.

Újkori történet

A sárospataki kollégium könyvtárának 172 kötete tűnt el a második világháború végén, amelyeket 1938-ban két budapesti bankban helyeztek el biztonsági okokból. Az egyik épület – ha nem tévedek – az Astoriával átellenben állt. Orosz álláspont szerint innen 1944-ben a visszavonuló németek hurcolták el őket, majd Berlintől északra bukkantak rájuk szovjet csapatok, s egy 1945-ös átcsoportosítás nyomán magukkal vitték őket Gorkijba, a mai Nyizsnij Novgorodba. Magyar szakértők szerint viszont a szovjetek közvetlenül vitték el a budapesti bankokból a II. világháború végén a pataki könyvtár legértékesebbnek gondolt könyveit – így néhány, a Rákóczi-családtól származó darabot is a budapesti Pénzügyminisztérium páncélpincéjébe szállították ideiglenesen, majd innen kerültek Nyizsnij Novgorodba. Mindenesetre a sárospataki köteteket 1945 végén, 1946 elején a gorkiji képzőművészeti múzeum vette át tárolásra a szovjet hadseregtől. A múzeumból 1960-ban mintegy 900 régi kötet került át a Lenin-könyvtárba, köztük a sárospatakiak is, de egy olyan titkos alapon helyezték el őket, amelyre csak az 1989–90-es évek fordulójának rendszerváltozásai derítettek fényt. Az első hírek a könyvek hollétéről 1991-ben keltek lábra, aztán évekig nem lehetett hallani róluk, végül a szakirodalomban megjelent publikációk vezettek a pataki könyvek nyomára, melyeket egy katonai körzetben, Nyizsnij Novgorod könyvtárában őriztek. A Külügyminisztérium közigazgatási államtitkára egy belső orosz törvénnyel magyarázta, hogy körülbelül négyszázezer dollárt kell fizetnünk Oroszországnak a sárospataki könyvek raktározásáért és gondozásáért. Erről a Magyar Külügyminisztérium tudott, hiszen a törvényre hivatkozva említették, hogy miért mennyit kell fizetni. Hogy az orosz belső törvény mennyire felel meg a nemzetközi jognak, azt persze sem az államtitkár, sem a minisztérium nem akarta minősíteni. Minden háborúban van zsákmány, ami csak addig jogos a háborúra vonatkozó nemzetközi jog szerint, amíg a harci cselekmények folytatásához szükséges zsákmányolásról van szó. A kulturális kincseket és a magántulajdont, valamint az egyházi tulajdont is kifejezetten tiltja zsákmányolni a nemzetközi jog. A szovjet hadsereg nem tartotta be a szabályokat, mert az 1945 januárjában kötött fegyverszünet szerint csak német tulajdont zsákmányolhattak volna. Az oroszok – a fentiek értelmében – azzal próbálták magyarázni az igazukat, hogy a sárospataki könyvek már nem magyar, hanem német tulajdonban voltak, így pedig joguk volt elvinni.

A visszaszolgáltatásról csak a rendszerváltás után indultak el a tárgyalások. Az orosz alsóház tavaly július elsején 134 kötet visszaadására adta előzetes áldását. Az erről szóló, orosz törvényt januárban fogadta el az orosz törvényhozás. Egyes kötetek az orosz fél szerint útközben „elkallódhattak”, azonban magyar szakértők állítják, hogy az orosz fél tíz kötetet visszatartott; de például egy 1590-es Károli Bibliát például postán visszaküldtek Sárospatakra. Idén, február 22-én a 136 kötetet tartalmazó hét faladát katonai tiszteletadás mellett, vörös szőnyegen fogadták az illetékesek, majd állapotfelmérésre az Országos Széchényi Könyvtárba szállították. Az állapotfelmérést és állagmegóvást végző szakemberek a nemzeti bibliotékában végiglapozták mind a 136 kötetet, és úgy találták, hogy a könyvek kiállíthatóak, bár a nyomtatványok mintegy fele később komolyabb restaurálást fog igényelni.

A Nemzeti Múzeumban a köteteket a kupolateremben, tizenhárom tárlóban helyezték el. A központi helyre kerültek azok az üvegtárlók, amelyekben a legértékesebb könyvritkaságok láthatóak; ilyen például Hartmann Schedel 1493-as világkrónikája, a Cronicarum Libri. A könyvek egyébként bizonyos értelemben csupán visszakerültek a múzeumba; hiszen 1938-ban, amikor az értékes sárospataki gyűjtemény egy részét Budapestre szállították, a ritkaságokat egy ideig a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték. Onnan kerültek a két bank széfjébe. A kötetekről, amelyek gyakran tucatnyi vagy még több, zömmel latin nyelvű kiadványt (köztük sárospataki diákok téziseit) fognak egybe, az Oroszországi Idegennyelvű Könyvtár 1997-ben katalógust adott ki, a Nyílt Társadalom Intézet támogatásával. Az igazgató jelezte, hogy valamennyi kötet tartalmáról kópiát kíván készíteni, ami hónapokig tarthat még modern szkennerekkel is. A technikai költségeket abból a kompenzációból fedezné, ami magyar részről illeti meg a könyvtárat a kötetek szakszerű tárolásáért az orosz restitúciós törvény értelmében.

A restitúciós törvényről

A sárospataki könyvek visszaszolgáltatásáról még 1992-ben kezdődtek tárgyalások Borisz Jelcin orosz elnök és Antall József miniszterelnök között. Magyarország az 1907-es és az 1954-es hágai egyezményre hivatkozva kérte az elhurcolt értékek visszaadását. Az egyezmény ugyanis kimondja: „a háborúk során eltulajdonított kulturális javak visszaszerezhetők és visszaszerzendők”. Bár az elvi megállapodás megszületett, az orosz restitúciós törvény elfogadása évekig elhúzódott, miután az eredeti szöveg több ponton is ütközött a nemzetközi joggal. 2000-ben azután végül Putyin elnök aláírta az átszerkesztett dokumentumot, így az utolsó jogi akadály is elhárult a Szovjetunióba hadizsákmányként szállított kulturális kincsek visszaadása elől. Ezután is még évekbe telt, mire az orosz alsó-, majd felsőház is megszavazta a törvényt. A visszaszolgáltatás azonban kölcsönösséget tételez fel, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően tehát a magyar országgyűlés is törvénybe iktatta, hogy kérelem esetén visszajuttatja az esetleg Magyarországon fellelhető orosz műkincseket. A nyizsnij novgorodi könyvtárban azonosított 136 kötetből 96 latin, 33 magyar, 6 pedig német nyelven íródott. A restitúciós vegyes bizottság munkájának eredményeképpen a 170 Magyarországról származó kötet mellé sikerült további két gyűjtőkötetet is felvenni a visszaszállítandók listájára. Az orosz fél 134-ről ismerte el, hogy Patakról származik, a magyarok 145-ről tudták bebizonyítani, hogy eredetileg a könyvtárai voltak. Azt egyelőre nem tudni, hogy mi lesz a hiányzó 25 kötet sorsa. Nem bukkantak rá eddig a legértékesebbnek tartott, az 1400-as években készült ún. lengyel Bibliára sem.

A kiállított gyűjtemény

1404-ből származik a legrégebbi könyv azok közül, amelyeket most az Oroszországból visszakerült sárospataki gyűjtemény tartalmaz. A kézzel írt könyvek valóságos látványa egészen lenyűgöző és érzékletesen jelenít meg valami nagyon fontosat a múltból.

Szakértők azt mondják, ezek a papírrongyból készült művek kifejezetten tartósak, és ha tárolás közben nem éri őket sérülés, állapotuk még a hagyományos papírpépből készített lapokénál is jobb lehet. Van köztük olyan, ami egyetlen a világon: az imádságos könyv, amit Balassi Bálint németről fordított szüleinek, 1593-ban. Sárospataki Rákóczi-könyvtár névvel jelöljük azt a könyvgyűjteményt, amely Rákóczi György és kisebbik fia, Zsigmond beszerzései alapján állt össze, és kiegészült azokkal a könyvekkel, amelyek az ő haláluk után kerültek a gyűjteménybe az idősebb fiú, György, de még inkább az özvegy fejedelemasszony, Lorántffy Zsuzsanna révén. A könyvtárat Rákóczi Zsigmond végrendeletileg a sárospataki Református Kollégiumra hagyta, de eredeti helyükről, a várból csak Lorántffy Zsuzsanna halálát követően szállították át az iskolába a könyveket. A Rákóczi-udvarnak ugyan nem volt olyan könyvtárosa, akinek kizárólagos feladata lett volna a gyűjtemény gyarapításának irányítása, feldolgozása és őrzése, de Tolnai István pataki első pap nagyobb részt mégis ellátta ezeket a teendőket. Ezért tekinthető a fejedelemmel való levelezése a könyvtár kialakulás történetének forrásának.

A kiállításon látható az úgynevezett Rákóczi Biblia (ami azért is érdekes, mert a sok latin szöveg közt ebben is lehet magyarul böngészni):



Biblia [Hung.] Szent Biblia, az az: Istenec Ő es Uy Testamentumanac prophetac es apastaloc által megiratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatott egészszen, az Istenec Magyarországbán valo anya szent Egyházának epülésére. Caroli Caspar Elöljáróbeszédével. Ez masodic kinyomtatast igazgatta, néhol megis jobbitotta Szenci Molnar Albert. – Szent Davidnac Soltari ... az Szenci Molnar Albert által. – Kis catechismus ... Hanoviában [Hanau] Nyomtatott Halbejus Janos [Johannes Halbey] által... 1608 esztendőben. [24], 588, 224, 194 [recte 186] p. – [2], 254, [2], 79 p. 4o Jelzete: RMK 3–4.

Illusztráció: Keretdíszes címlapok; a főcímlapot és a Zsoltárok címlapját Magyarország oroszlános címere, az Újszövetség címlapját nyomdászjelvény díszíti.

Kötése: 17. századi fatáblás, legyeződíszes vörösesbarna egész-börkötés. Elő- és háttáblája dúsan aranyozott; egyéb motívumok mellett névadó középdísz a kör alakú legyezőmotívum. Gerince öt szimplabordára fűzött, aranyozott metszésén mindhárom oldalon gazdagon pontozott díszítés. Nagyon igényes kötetzeti munka.

Az első teljes magyar nyelvű (vizsolyi) Biblia második kiadásának tekinthető az itt bemutatott példány (a középső tárlóban – amit a látogató általában a sétája végére hagy). Szenci Molnár Albert kijavította az első kiadás nyomdai és nyelvhelyességi hibáit; hozzácsatolta irodalmi igényű zsolnárfordításait és a kivonatolt heidelbergi katekizmust. Újítás, hogy az Ószövetség protestáns kánon szerint apokrif könyvei függeléként szerepelnek. Szenci Molnár Albert választotta a vizsolyi Bibliánál kisebb negyedréti formátumot, hogy az olvasók könnyebben forgathassák. 1500 példány készült belőle, és négy-öt év alatt mind el is kelt.

A példány különlegességét I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelem bejegyzései adják. A kutatások még nem tisztázták, hogy pontosan hogyan került I. Rákóczi György birtokába. A fejedelem széleskörű mecénási tevékenységet folytatott: több könyv megjelentetésének kezdeményezése és anyagi támogatása fűződik nevéhez. Jelentős magánkönyvtárat gyűjtött, támogatta a protestáns iskoláztatás ügyét (tehetséges diákok külföldi tanulmányait fedezte; Nagyváradon kollégiumot alapított).

A Bibliában olvasható bejegyzések tanúsítják, hogy mélyen hívő, rendszeres Biblia-olvasó ember volt a fejedelem. A példányt, amelyet négyszer olvasott végig 1621 és 1633 között, valószínűleg Zsigmond fia örökölte, aki később a sárospataki református kollégiumra hagyta könyvtárát. Az ősi sárospataki gyűjtemény 1671-től szétszóródott. 1691-ben az eddig azonosítatlan Bártfay György birtokában volt a kötet, majd 1707-ben a Meskó-család tulajdonába került. Ráday Gedeon ettől a családtól kapta ajándékba (esetleg megvásárolta); így lett a Ráday Gyűjtemény kincse.

A gyűjtemény régebbi története

I. Rákóczi György és özvegye, Lorántffy Zsuzsanna aktívan pártfogolták a Magyarországon és Erdélyben működő nyomdákat. Nem lenne túlzás, ha a sárospataki, a nagyváradai és a gyulafehérvári nyomdák valamennyi termékét gyűjteményükhöz sorolnánk, hiszen valóban szoros kapcsolat fűzte őket e nyomdáknak dolgozó mesterekhez. A legtöbb innen kikerülő könyvnek valószínűleg meg kellett lennie a fejedelem bibliotékájában.

A fejedelemnek és fiainak gyűjteményeik gazdagításakor kétségkívül a sárospataki könyvtár gyarapítása volt az elsődleges szempont. Amíg azonban a család Gyulafehérvárt élt – 1650 júniusáig – az ottani fejedelmi könyvtár gyarapításáról is gondoskodtak. Rákóczi György 1634-ben könyveket küldött ki Sárospatakra Tolnai Istvánnak, hogy helyezze el azokat a pataki bibliotékában. Semmi nem bizonyítja azonban, hogy ezek az erdélyi fejedelmi könyvtárból származtak volna, s a levél is, amelyben ezeket megemlíti a fejedelem, Szászsebesről kelt. A két könyvtár állományának duplum-cseréjére jó példát szolgáltatnak a Csanaki-hagyaték megvásárlása nyomán keletkezett iratok. A Patakon már meglévő könyveket a fejedelem a gyulafehérvári könyvtárba szállíttatta. I. Rákóczi György halála után két évvel az özvegy Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond elhagyta a fejedelmi székvárost, és Sárospatakra költözött. Egy 1653-ból származó adat szerint nagy mennyiségű könyvet vitettek maguk után Gyulafehérvárról Sárospatakra. A Sárospataki Református Kollégium könyvtára az iskolai és a főúri gyűjtemény egyesítésekor a Kárpát-medence egyik legnagyobb bibliotékája lehetett. A patrónus család könyvtára így nagyobb nyilvánosságot nyert, állományának gazdagságával tartalmilag is frissítette az iskolai gyűjteményt. 1660 és 1671 között az iskolai könyvtárat újra rendezték, s egységes jelzetekkel látták el a könyveket. Nem sokáig örülhettek azonban a tanárok és a diákok a nagyszerű bibliotékának. II. Rákóczi György felesége, Báthory Zsófia, aki csak a házasságkötés kedvéért, formálisan lett református, a fejedelem halála után katolizált. 1660-ban, a városba települt jezsuiták színvonalas iskolát nyitottak, konkurenciát teremtve ezzel a nagy múltú kálvinista kollégiumnak. 1671. október 20-án különféle okok miatt a kollégiumot katonai erővel elűzték Sárospatakról, és ezzel megkezdődött a könyvtár kálváriája és szétszóródása. A távozó tanárok és diákok a könyvek egy részét magukkal vitték Debrecenbe, ahonnan 1672-ben Gyulafehérvárra vándoroltak tovább. Az itt letelepülő iskola, könyveikkel együtt egészen 1718-ig maradt itt, amikor is Marosvásárhelyre költöztek. A Sárospatakon maradt könyveket a jezsuiták kapták meg. Thököly Imre 1682. október 12-én elfoglalta Sárospatakot, miután a tanárok egy része visszatért, 1683 szeptemberében újra kezdték a tanítást. A jezsuiták a könyvek egy részét visszaadták a Kollégiumnak, de a református iskolának már 1687. április 24-én újra el kellett hagynia Patakot. Vizsoly – Gönc – Kassa volt a náluk maradt könyvek útja.

II. Rákóczi Ferenc, II. Rákóczi György unokája, jóllehet őt már katolikus hitben nevelték, 1703-ban visszaadta a kollégium épületét a reformátusoknak, de teljes vagyonukhoz csak 1706-ban jutottak hozzá. Innentől megkezdődött a szétszóródott könyvek összegyűjtése és a könyvtár gyarapítása. A marosvásárhelyi iskola még a XIX. században is küldött vissza olyan könyveket Sárospatakra, amelyeket a menekült tanárok hagytak ott. A jezsuitáknál maradt könyvek a rend feloszlásáig náluk voltak, ekkor a tokaji piarista rendházba kerültek (1773). A tokaji piaristák 1789-ben költöztek át a három évvel korábban onnan elűzött pálosok kolostorába, Sátoraljaújhelyre. 1910-ben az itteni piarista rendházban még 120 olyan kötetet regisztrált Visegrádi János, amelyen a XVII. századi pataki könyvtári jelzet volt. Az 1948-1952 évek kommunista szekularizációja során ezek a könyvek egytől-egyig eltűntek, hollétükről nem tudunk.